

M E D I T E R A R N I D I A L O G

Ciril Zlobec

SLOVENSKA KULTURNA
IDENTITETA

V že začetem združevanju Evrope je Evropa regij ena od vznemirljivejših možnosti in marsikdo se že pripravlja nanjo. Med najbolj domiseljnimi so prav gotovo Benečke, ki so tudi sicer najpomembnejše mesto na Jadranu. V tem kontekstu so Benečani pod pokroviteljstvom Evropskega parlamenta, italijanske vlade, deželne vlade Veneto in beneškega župana pripravili štiri zanimiva, multidisciplinarna srečanja, na katerih naj bi prišlo do jasnejše artikulacije sredozemskih držav – vsakokrat seveda na pobudo Benetk.

Prvo tako srečanje (sredi januarja) je potekalo pod naslovom *Mare venetianum – mare illiricum* in je bilo namenjeno dialogu med Italijani, Slovenci, Hrvati in Albanci. Organizator srečanja, ki sicer ne skriva ambicij dirigenta v orkestru, se je tega dialoga lotil z razveseljivo demokratično tenkočutnostjo: uradni jeziki so bili nacionalni jeziki držav udeleženk, italijansščina, slovenščina, hrvaščina, le z albanščino so bile težave, zato je bila – kot dodatni jezik – na voljo še francoščina.

«Dialoga» se je udeležilo enajst Slovencev od znanstvenih, kulturnih in umetnostnih ustanov do vladnih predstavnikov in zastopnikov gospodarstva. Tudi ob tem srečanju je mogoče ponoviti že večkrat spoznano resnico: najučinkovitejša promocija Slovenije prav gotovo niso priložnostne tiskovne konference in bogati banketi za povablence (ki se marsikdaj ne odzovejo), ampak naša kar najbolj kompetentna navzočnost na raznih mednarodnih soočanjih. Možnost za takšno soočanje je bil tudi beneški Mediteranski dialog, njegov prvi del, namenjen jadranskim državam.

Tu objavljamo prispevke treh slovenskih udeležencev: Cirila Zlobca (SAZU), Boruta Šukljeta (ministrstvo za kulturo) in Silva Devetaka (Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije Univerze v Mariboru – ECERS).

*

Naslov tega razmišljanja – *Slovenska kulturna identiteta* – so mi sugerirali drugi. Očitno se jim je, bolj kot meni, zdel primeren za to srečanje. Zato moja zadrega ostaja: kadarkoli sem o tem pisal ali razmišljal, sem moral to pojasnjevati po analogiji. Kulturno identiteto slovenskega naroda sem moral utemeljevati s posebnostmi njegove nacionalne in politične zgodovine, kajti domala sleherna analiza kaže, da se kultura kakega naroda v svojem bistvu kaj malo loči od kulture drugega naroda, da pa so lahko velike razlike v njeni politični, socialni in nacionalni funkciji. To velja tudi za umetnost kot najgloblji izraz narodove kulture.

Namreč: tudi kultura ni povsem avtohtona dejavnost, ampak je, čeprav na različnih ravneh, najtesneje povezana najbrž z vsem tistim, kar v določenem času in prostoru pojmuje kot civilizacijo. Za preteklost je to bolj razvidno – vzemimo

samo primer renesanse – medtem ko so v našem času te povezave bolj zabrisane, večkrat težko razvidne, pogosto morda celo same v sebi kontradiktorne. Zaradi odprtosti sveta se zdi, da se je tudi kultura internacionalizirala, kot da postaja vse bolj splošna in vse manj nacionalna, torej tudi v okviru mojega naslova bolj kultura na Slovenskem kot pa slovenska kultura. Ko ji skušam določiti njeno slovensko, to je nacionalno identiteto, jo najdem še najlaže v njeni družbeni, socialni, nacionalni ali kaki drugi funkciji. Čeprav je tudi res, da se kultura v svoji univerzalni podobi bolj slabo znajde, zato se iz svojih planetarnih razsežnosti, ki jih omogočajo moderni mediji, spet vrača v svoj izvorni, realni, razpoznavno zemeljski prostor ali pa se trudi, da njegovih značilnosti, individualnih potez svojega spočetja in rojstva ne izgubi v soočanju z drugimi, od katerih vsaka vendarle od nekod prihaja in temu prostoru tudi pripada bolj kot drugim.

To velja prav tako za slovensko kulturo, takšna je tudi njena identiteta.

Slovenska država je mlada, vendar je nastajala dolgo in nastajala na poseben način: kot prizadevanje za takšno obliko javnega življenja, v kateri narod ne bi izgubil svoje identitete. Ta pa je bila najprej, dolgo in predvsem kulturna. Ker ni bilo samostojne in neodvisne države, pravzaprav države sploh, in njenih institucij, ki bi varovale narodovo integriteto, je to funkcijo prevzela kultura. Predvsem v časih in razmerah, ko ni bila možna niti misel na lastno državo, zato je kultura, v njenem okviru najizraziteje literatura, kontinuirano oblikovala in utrjevala zavest o pripadnosti skupnosti. Tako je postal jezik, drugačen od vseh drugih jezikov, ne samo formalno, ampak zavestno določilo pripadnosti narodu še posebej zato, ker se je bilo zanj, za njegovo ohranitev, za njegovo uporabo v javnosti treba boriti kot za katerokoli drugo politično ali socialno dobrino. Največkrat še mnogo bolj, ker so bila tudi nasprotovanja jeziku kot nacionalnemu simbolu silovita. Za ves čas politične nesamostojnosti lahko govorimo o pravem kulturnem odnosu do jezika. Tako se je uveljavila kultura drugačnosti s poudarjeno zavezanostjo svojemu prostoru in povsem realni, rekli bi lahko: eksistencialni problematiki naroda.

V takšni poziciji je kultura že v svojem bistvu reducirana, učinkovita samo v določenih legah, daleč in zmerom dlje od vsaj relativne avtonomnosti. Zato se je zelo kmalu pokazala potreba po odpiranju slovenske kulture navzven, po njeni univerzalizaciji v formi in vsebini, po odpiranju tujim vplivom, čeprav je še dolgo veljal nekakšen neformalen, a dokaj trden, rekel bi, skoraj etično podprt nadzor nad sprejemanjem tujega, ki v nobenem primeru ni smelo rušiti nacionalne samozavesti. Polemike o provincializmu in svetovljanstvu so zato bile vsakdanji pojav. Najbrž ni treba posebej dokazovati, da je tendenca odpiranja v svet počasi zmagovala in da so prav v tej usmeritvi nastajala najpomembnejša dela, se v umetnosti uveljavili največji avtorji, ki so tudi zmerom, včasih resda šele po smrti, dobivali epitet nacionalnih umetnikov. S trenutkom svoje nacionalne posvetitve in v sorazmerju s težo, ki jo je njihovo delo imelo, so takšni umetniki postali tudi nosilci temeljne nacionalne, včasih že kar določene politične ideje. Nema lokrat je kritiška interpretacija njihovih del utilitaristično poudarjala in poglobljala nacionalno in socialno idejo zlasti v posameznih literarnih delih. Ta identifikacija med narodovo usodo in Idejo umetniškega dela, ne zmerom povsem korektno povzeta in kritiško utemeljena, je doživela tako rekoč svojo apoteozo med narodnoosvobodilnim bojem v letih 1941–1945, ko so številne partizanske brigade nosile imena pesnikov in pisateljev in je bila literatura s svojimi izbranimi odlomki, pesmimi in verzi eno najučinkovitejših propagandnih orožij. Predvsem pa edino zares prepričljivo.

Časi se spreminjajo, kultura pa je ohranjala svojo politično veljavo tudi v novih razmerah. Vendar v spremenjenem obsegu. V sorazmerju z upadanjem njene vloge

čuvarja narodne zavesti, ki se vse bolj opira tudi na druga področja (gospodarstvo, znanost), je rasla njena družbena kritičnost vse do opaznega deleža pri rušenju političnega sistema v zadnjih letih. Ni daleč od resnice ugotovitev, da je demokrati-zacija slovenskega političnega življenja potekala vzporedno s kritičnostjo slovenske literature pa tudi drugih umetniških in kulturnih dejavnosti, zlasti gledališča, filma, televizije in še posebej kulturne revialistike, ki je že po svoji naravi komplementarna in zato najbolj celovita. Zato se tudi najbolj radikalni slovenski disidentski kulturi ni bilo treba umikati v tujino, z občasnimi težavami je lahko dokaj uspešno delovala doma, praviloma ob normalni finančni podpori političnega sistema, ki ga je rušila. Posebno poglavje so seveda pisatelji, ki so ob koncu vojne morali zapustiti domovino in so živeli usodo politične emigracije. Toda med tistimi, ki so ostali doma, je bila pripadnost matici močnejša od kakršnihkoli težav, šikan, tudi zaporov, slovensko disidentstvo je bilo čisto posebne vrste. Pa tudi odnos politike do njega je bil drugačen kot v drugih socialističnih deželah. Samo navidezen paradoks: ne podpirati kulture in njenih avtorjev z ustreznim ustvarjalnim ugledom bi se najširši slovenski javnosti zdelo ne samo antikulturno, ampak protinacionalno dejanje, ki si ga nobena politika ni mogla in tudi danes ne more nekaznovano privoščiti.

Slovenska sociološka misel še ni pojasnila skoraj aksiomatične resnice, da se je v našem stoletju slovenska kultura najbolj identificirala z nacionalnimi ambicijami prav ob rojstvu in ob zatonu socializma kot družbenega sistema. V obeh primerih nadvse učinkovito, čeprav z nasprotnim nabojem.

Za današnji trenutek slovenske kulture je značilno navidez površinsko in nekonfliktno, v resnici pa globoko prestrukturiranje tako v smislu iskanja nove notranje identitete kot navzven usmerjene socialne funkcije.

Tudi če slovensko desetnedno vojno leta 1991 sprejemamo kot svojevrsten absurd, kot sicer nevarno epizodo, ki pa se je za nas srečno končala, ostaja še zmerom surova vojna na Hrvaškem in moriško barbarstvo v Bosni, ki ga v celoti ne zajema nobena vojna definicija, in ob tej tragični izkušnji sodobnega sveta, Evrope pa še posebej, moramo ugotoviti, da to zadeva v živo tudi kulturo. Nastaja vtis, kot da nima nobene funkcije več, ne politične ne socialne ne etične ne kake druge, ki bi ji lahko bila v teh razmerah imanentna.

Slovenci pravimo o sebi, da smo zunaj tega pekla. Vendar dovolj blizu krajev in razmer, kjer je bila sleherna oblika humanizma, če ga poetsko personificiramo, brutalno in nešteto krat zaklana, spet in spet in zmerom bolj surovo ob vsaki novi žrtvi, ki jih nihče več ne šteje in tudi same nič več ne štejejo v globalni politiki današnjega sveta.

Kot ob strahotah druge svetovne vojne se pred marsikaterega ustvarjalca postavlja vprašanje: Ali je ob vsem tem sploh še mogoče pisati lirске pesmi? Vem, možno je razmišljati tudi v nasprotnem smislu, nekaj pa ostaja v enem in drugem primeru: velikansko razočaranje se je razlilo čez vso Evropo, ki ustvarja in dopušča tako vnebovpijoče zločine. Hkrati s tem osnovnim pljuska v nas tudi drugo razočaranje: enakopravnost med narodi, o čemer smo tako strastno in zaupljivo sanjali predvsem majhni narodi, ostaja še zmerom odvisna od njihove politične, ekonomske in vojaške moči. Je sploh še kje, v čemerkoli bistvenem, prostor za kulturo?

To vprašanje je že skepsa spričo realnih razmer našega časa, zagotovo pa terjaa novo definiranje tudi naše lastne kulturne identitete, saj nič, kar je že bilo, ni več isto. Marsikaj je že tudi neuporabno.

Poskus definiranja slovenske kulturne identitete z mislijo za nazaj in za sedanjii trenutek nas vrača na začetek tega razmišljanja: tudi v najbolj avtonomnih umetniških dejavnostih je nekaj duha časa, kot tem neulovljivim posebnostim radi pravimo.

Kadar razmere niso povsem razvidne, ker jim sleherno oprijemljivost jemljejo hitre, številne in radikalne spremembe, je tudi kulturna identiteta precej nezanesljiva. Vendar prav slovenska zgodovinska izkušnja kaže, da bo kultura tudi v prihodnje ostala, če že ne toliko kot v preteklosti, zagotovo najbolj kredibilna prvina nacionalne identitete in zavesti. Pred nami je evropska integracija, ki se je že začela in bo prej ali slej zajela tudi nas, že zdaj pa se zavedamo, da moramo biti nanjo pripravljeni: ekonomski, politični, sistemski in drugi kriteriji so povsem jasni in zelo strogi, v lastnem interesu jih moramo sprejeti, čeprav za ceno prehodne pavperizacije lastnega življenja. Naša stvar pa je, ali bomo v združeno Evropo stopili tako, da se bomo v njej kot majhen narod utopili ali pa se prav z dovolj močno kulturno in civilizacijsko identiteto ohranili. Združena Evropa res predvideva mozaično skupnost enakopravnih, vendar tisti, ki enakopravni nikoli nismo bili in najbrž tudi ne bomo, vemo, da je v tem že po logiki narave nekaj orwelovskega: tudi med enakimi so nekateri bolj enaki od drugih. In vemo tudi, kateri so ti »bolj« in »najbolj« enaki.

Pred osmimi leti sem zapisal in zdaj ponavljam, ne prvič, vendar bolj zgoščeno tudi danes ne bi mogel: »Naš geopolitični položaj je očitno tak, da v modernem svetu moramo, če se hočemo ohraniti kot narod, živeti odprto in hkrati strnjeno v sebi, kajti za nas sta enako smrtni tako zakrnelost kot razpršenost. *Biti moramo odprto jedro.*«

Imeti svojo kulturno identiteto, jo ohraniti, prilagajati spreminjajočim se razmeram, je, če naj se izrazim nekoliko patetično, naša usoda. Ohranjati moramo ravnotežje in sozvočje med nacionalnim in univerzalnim. Ne eno ne drugo pa se ne ponuja samo od sebe, naša kulturna identiteta bo tudi v prihodnje precej načrtovana, kritiško preizkušana v praksi. Najbrž je prav v tem ena največjih razlik med majhnimi in velikimi narodi: pri velikih narodih se kulturna identiteta oblikuje kot sinteza bolj ali manj avtohtonih kulturnih dejavnosti, ni je potrebno ne programirati ne negovati, je resnično samoumevna in samodejna, obstaja tudi, če je ne bi hoteli imeti. V nasprotju s tem pa je kulturna identiteta pri majhnih narodih, in Slovenci smo majhen narod par excellence, nekakšna zgodovinska zavezanost narodu, tradiciji, eksistenci. To pa nas sili v nenehen duhovni in intelektualni boj. In zato je v tem boju celo nekaj etičnega, neke posebne vrste etos, ki terjaja, da ga upoštevamo, čeprav se ves čas tudi sprašujemo, ali res obstaja in v čem je zapopaden, če sploh je.

Ljubljana, 11. januar 1993